

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page: 277-298
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.04.2018 Kabul/Accepted: 18.05.2018

**HUDEYBİYE BARIŞ ANTLAŞMASI VE HADİSLERİN
ANLAŞILMASINDA HÂDİSELERİN ARKA PLANINI
OKUMANIN SUNACAĞI İMKANLAR ÜZERİNE BİR
DENEME***

***ON THE HUDAYBIYYAH PEACE TREATY AND
CONSIDERATION OF OPPORTUNITIES BY READING THE
BACKGROUND OF THE EVENTS IN UNDERSTANDING
HADITHS***

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÖZMEN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü
Hadis Anabilim Dalı
rozmen@yyu.edu.tr

Öz

Bu makâlede, hadislerin salt literal/lafzî bir okuyuşla okunduğu takdirde yanlış anlaşılabilmesine işaret etmek için iki olay üzerinde durulacaktır. Her iki olay da hicretin altıncı yılında gerçekleşen Hudeybiye Barış Antlaşması esnasında meydana gelmiştir. Bazı kimseler, Hudeybiye’de yaşanan bir hâdiseye dayanarak Hz. Peygamber’in ağzından çıkan tükürük ve balgam gibi bazı atıkların sahâbe’nin rahatlıkla yüzlerine sürdüklerini iddia etmektedirler. Şahsî kanâtimize göre literal olarak böyle bilgiler içeren rivâyetler, acele bir kararla zâhiri üzere anlaşılmalı ve bu anlayışın da tek doğru anlayış olduğu iddia edilmemelidir. Hudeybiye Barış Antlaşması esnasında cereyan eden diğer bir olay ise, şöyledir: Müslümanlar karargahlarını bir kuyunun başına kurmuşlardı. Su ihtiyaçları olunca kuyudaki suyu kullanmışlar, ancak kuyunun suyu herkese yetmemişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber sadağından bir ok çıkarmış, sahâbe bu oku suyu bitmiş olan bu kuyunun üzerine koyduklarında kuyunun suyu eskisinden çok daha gür bir

* Bu çalışma, 3-5 Mayıs 2018 tarihinde Alanya’da düzenlenen IV. Uluslararası Din Bilimleri Sempozyumu’nda sunulan sözlü tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halinden ibarettir.

şekilde çoğalıp akmış ve herkes su ihtiyacını karşılamıştı. Bu hadise, Hudeybiye’de meydana gelmiş bir mucize olarak anlatılmaktadır. Ancak biz bu araştırmamızda, bu olayın da farklı bir şekilde yorumlandığını gündeme getirip, bu yorumu kabul etmenin mümkün olabileceğini ifade edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Hudeybiye Barış Antlaşması, Tükürük, Kuyu, Mucize.

Abstract

In this article, two events will be emphasized to point out that hadiths can be misunderstood if read with a literal reading. Both events took place during the Hudaibiyyah Peace Treaty, which took place in the sixth year of Hijrah. Some people claim that some salivation from the mouth of the Prophet such as saliva and phlegm were easily dabbed on their faces by the sahaba. According to my personal opinion, narrations containing such information literally should not be understood rashly, and it should not be argued that this understanding is the only correct understanding. Another incident that took place during the Hudaibiyya Peace Treaty is as follows: Muslims set up their headquarters near a well. When they needed water, they used the water in the well, but the water in the well was not enough. Therefore, Holy Prophet took an arrow out of his quiver and when the Companions of the Prophet placed this arrow on this well of depleted water, and the water began to flow abundantly and it met all their water needs. This incident is described as a miracle that happened in the Hudaibiyya. However, in this research we will mention that this study is interpreted in a different way and that it is possible to accept this interpretation.

Keywords: Hadith, Sunnah, Hudaibiyyah, Saliva, Well, Miracle.

1. Giriş

“Hadislerin anlaşılması ve yorumlanması” meselesi klasik çağlardan, yaşamakta olduğumuz postmodern döneme kadar, her dâim hem hadisle doğrudan alâkalı olan ehl-i ilmin hem de popüler vasatların öncelikli gündem konusu ve temel uğraş alanı olmuştur. Hz. Peygamber hayatta iken dahi ashâbın onun sözlerini, hal ve hareketlerini yani sünnet’ini farklı farklı anlayıp yorumladıkları bilinmektedir (Erul, 1999). Daha sonra bu farklı anlayışlar ilerleyen asırlarda müslüman topluluklar arasında artarak devam etmiş ve bunun neticesi olarak sünnet anlayışı noktasında birbirinden az ya da çok farklılık arz eden muhtelif fıkıh ekolleri teşekkül etmiştir. Klasik dönem hadis şerhçiliğinin başlaması ile hadislerin yorumlanmasında yeni bir aşamaya girilmiş ve bu sahada devâsâ bir literatür oluşmuştur. Ancak bu hadis şerhçiliğinin, hadislerin anlaşılmasında karşılaşılan sorunları bütün zamanlar için çözmüş olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Ülkemizde ise akademik hadisçiliğin (Özafşar, 2000: 33-53) başlamasından bu yana, hadislerin günümüzde nasıl anlaşılması

gerektiği ile ilgili soruya cevap bulmak amacıyla çok önemli çalışmalar yapılmış ve bazı eserler tercüme edilmiş olmasına rağmen, hadislerin anlaşılması hususunda daha atılması gereken adımlar olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

İşte biz bu makâlemizde, son yıllarda hadislerin ve sünnetin anlaşılması için özellikle popüler ortamlarda ortaya atılan bazı iddiaların, hadis ve sünneti anlama noktasında ne kadar yetersiz bir bakış açısından hareketle ortaya atıldığını örnek bir olay üzerinden göstermeye çalışacağız. Ayrıca bu araştırmada, kimi çevrelerce Hudeybiye antlaşması esnasında meydana gelen ve “mucize” olarak tanımlanan bir hâdisenin, mutlaka bu şekilde tanımlanmasının zorunlu olmadığına ve tâbî bir hâdis olarak anlamanın da mümkün olduğuna değinilecektir. Gerek ülkemizde olsun gerekse İslam dünyasının değişik ülkelerinde olsun, İslâm adına yazıp çizen veya konuşan bütün bireylerin, grupların ve yayın kuruluşlarının tamamının, Hz. Peygamber’i doğru tanıdıklarını ve tanıttıklarını iddia edebilmek oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber’i doğru tanıyabilmek ve anlayabilmek hâlâ önemli bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

Bazı kesimler Hz. Peygamber’in birtakım atıklarının temiz ve belki de kutsal olduğu şeklindeki bir telakkîyi (Ünal, 1997: 42) ısrarla dillendirmekte ve bu iddiaları için de, literal bir okuma ile, Hz. Peygamber’in tükürük ve sümük gibi atıklarını sahâbe’nin yüzlerine sürmüş olduklarını ifade ettiğini iddiâ ettikleri bir takım rivâyetleri, kendi savlarını temellendirmek ve desteklemek için argüman olarak kullanmaktadırlar. Hudeybiye barış antlaşması esnasında yaşanmış bir hâdis de buna misal verilebilir. Ancak biz bu makalemizde bu hâdisenin literal okunmasının bir zorunluluk olmadığını çeşitli argümanlar kullanarak ortaya koymaya çalışacağız.

Biz bu çalışmada olayın siyâsî yönünü ele almayı düşünmediğimiz gibi, antlaşmayı bütünüyle de ele almayı hedeflememekteyiz.¹ Bu çalışmada antlaşmanın el-Buhârî’nin *es-*

¹ Hudeybiye Barış Antlaşması ile ilgili ülkemizde yapılmış ve devam etmekte olan ulaşabildiğimiz akademik araştırmaları şu şekilde zikretmek mümkündür: **a) Tezler:** Esra Atmaca, *Hudeybiye Seferi (6/628)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, Sakarya, 2007. **b) Makâleler:** Mehmet Azimli, “Tarihin Kırılma Noktası Hudeybiye Antlaşması”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, yıl: 3, sayı: 6, Temmuz-Aralık 2010, ss. 35-48; Mustafa Özkan, “Hudeybiye Antlaşması Özelinde Hz. Ömer’in Kişilik Tahlihi Denemesi”, *İstem*, yıl: 8, sayı: 15, 2010, ss. 43-59; Soner Gündüzöz, “Modern Bir Retorik Okuması Olarak Hadis Rivâyetlerinde Anlatım Tekniklerinin Varlığı Sorunu -Hudeybiye Antlaşması Örneği-, *Marife*, yıl: 1, sayı: 11, Bahar, 2011, ss. 9-30. Bu sonuçlara göre ülkemizde Hudeybiye hakkında yeterli ilmi-akademik araştırmanın yapılmadığını söylemek

Sahih'indeki varyantını esas alıp, yukarıda üzerinde duracağımızı zikrettiğimiz iki olayı mercek altına alarak hadislerin literal okunuşlarının yegâne bakış açısı olamayacağı, olayın metne yansımayan ve ancak derinlikli tefekkür sonucu tahmin edilebilecek perde arkasının da olabileceği ihtimaline küçük bir katkı sunmayı hedeflemekteyiz. Ancak asıl konuya geçmeden önce, antlaşma öncesi müslümanların genel durumu ve antlaşmanın genel çerçevesi hakkında bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2. Antlaşma Öncesi Müslümanların Durumu

Hudeybiye öncesinde Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında Bedir (İbn Hişam, 1990: I, 606-715), Uhud (İbn İshâk, 2009: 330) ve Hendek (İbn İshâk, 2009: 424) olmuş, bunlardan Bedir ve Hendek'te Müslümanlar galip gelmişken, Uhud savaşında ise her ne kadar zâhiren müşrikler galip gelmiş gibi görünse de (Hizmetli, 1999: 371; Azimli, 2010: 36; Sarıçam, 2014: 177) bu başarılarından çok fazla bir siyasî kazanç elde edemeden Mekke'ye dönmüşlerdi. Mekkeli müşriklerin diğer bazı müttefik kabîlerle birlikte, Medîne'ye saldırmaları sonucu meydana gelen Hendek savaşı, müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı gerçekleştirdikleri son saldırı savaşı olmuş (Hamîdullah, 2003: I, 249), hamle sırası artık müslümanlara gelmiş (Azimli, 2010: 37) ve bundan sonra Mekkeli müşrikler artık ister istemez savunma pozisyonuna geçmişlerdi. Hz. Peygamber Hendek Savaşı sonrası, Müslümanların savunma durumundan çıkıp atak duruma geçeceklerini şöyle beyan etmişti: “Artık Kureyş bu seneden sonra sizinle savaşmayacaktır, fakat siz onunla savaşacaksınız.” (İbn Hişam, 1990: VII, 350) Hz. Peygamber Hendek savaşı sonrası gâlibiyetin verdiği emniyet duygusuyla artık karşı atağa geçecekti. Bu duygularla Medîne'ye düşmanlık besleyen ve saldırmayı düşünen kabîlelere karşı seriyyeler göndermeye başlamıştı.

mümkün gözükmektedir. Hudeybiye hakkında yurt dışında yapılan bazı ilmi-akademik araştırmaları ise şu şekilde zikretmek mümkündür: C. E. Dubler-U. Queralla, “Der Vertrag von Hudaibiyya (März 628) als Wendepunkt in der Geschichte des frühen Islam”, *AS*, 21 (1967), 62-81; M. Alwaye, “The Truce of Hudeybiya and Conquest of Mecca” *Mecelletu'l-Ezher*, 45/9 (1973), 1-6; M. Muranyi, “Die Auslieferungsklausel des Vertrags von al-Hudaibiya und ihre Folgen”, *Arabica*, 23 (1976), 275-295; Furrukh B. Ali, “Al-Hudaybiya: An Alternative Version”, *The Muslim World*, 71 (1981), 47-62; M. Lecker, “The Hudaibiyya-Treaty and the Expedition against Khaybar” *JSAL*, 5 (1984), 1-12; G. R. Hawting, “Al-Hudaybiyya and the Conquest of Mecca: A Reconsideration of the Tradition about the Muslim Takeover of the Sanctuary” *JSAL*, 8 (1986), 1-23; Andreas Görke, “The Historical Tradition About al-Hudaybiya: A Study of Urwa b. al-Zubayr’s Account”, *The Biography of Muhammad* (neşr.: H. Motzki) içinde, Leiden 2000, s. 240-275.

Hız. Peygamber, Mekkelilerle sıcak ilişkiler kurmak zorunda kaldığı üç büyük savaştan sonra sıcak ilişkiler kurmak istiyor ve aslında onlara siyâsî otoritesini kabul ettirecek bir hamle yapmak istiyordu. Bilindiği gibi Hudeybiye Antlaşması'ndan önce Medine güneyden Mekkeliler'in, kuzeyden ise Gatafan ve Fezâre kabilelerinin yanı sıra, Hayber Yahudilerinin tehdidi altındaydı. Hız. Peygamber siyâsî-askerî durumu iyi olmayan Medine'yi düşman tehlikesinden kurtarmak, İslam'ı daha rahat bir şekilde yaymak ve büyük bir tehlike arz eden Hayber problemini halletmek için Mekkelilerle bir barış antlaşması yapmak istemiştir. (Özkan, 2010: 48)

Hız. Peygamber'in Mekkelilerle sıcak ilişkiler kurmak istemesinin bazı tezahürleri olarak, beşinci yılın sonunda Nisan 627'de kıtlık çeken Mekke'nin fakirlerine yardım için 500 dinarlık bir bağış göndermesini, Mekke'nin hâkimi ve Kureyş'in reisi Ebû Sufyan'ın Habeşistan'a hicret edenler arasında olan kızı Ümmü Habibe ile evlenmesini; ayrıca Ebû Sufyan'a bol miktarda Medine hurması yollayarak karşılığında onun bir türlü satamadığı derileri satın almasını zikretmek mümkündür. Böylece Hız. Peygamber'in, müslümanlarla Mekkeliler arasında savaş halinin devam etmesine rağmen, kendi tarafından uzlaşıcı, hatta dostça jestler yaparak, Mekkelilerle arasını belli oranda düzeltmeye katkı sağlayacak iyi ilişkiler kurmaya çalıştığını görmekteyiz. (Hamîdullah, 2003: I, 252; 1998: XVIII, 298)

Hız. Peygamber'in Hudeybiye seferi, gördüğü bir rüya üzerine başlar. O rüyasında Kâ'be'yi ziyaret ettiğini görmüş, bunu ensar ve muhâcirler'e anlattığında özellikle de altı yıldır anavatanlarından ayrı kalan muhâcirler'i bu haber çok heyecanlandırmıştı. Hız. Peygamber'in "Kâ'be'yi ziyaret ettiği" şeklindeki sözünün kesin doğru olduğuna inanan sahâbiler ve bilhassa da muhâcirler açıkça heyecanlarını belli ediyorlardı.

Hudeybiye hakkındaki bu ön bilgilerden sonra, şimdi Hudeybiye'nin el-Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki anlatımına geçmek istiyoruz. el-Buhârî, Hudeybiye Barış Antlaşması'nı, *es-Sahîh*'inin 54. Kitâb'ı olan Kitâbu'ş-şurût'un 15. babı olarak zikretmiş ve bab başlığı olarak da "eş-Şurût fi'l-Cihâd ve'l-Musâlaha ma'a Ehli'l-Hurûb ve Kitâbeti'ş-Şurût" ifâdelerini kullanmıştır (el-Buhârî, 1992: III, 178).

3. Antlaşmanın el-Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki Anlatımı

3.1. Medîne'den Yola Çıkış ve Hudeybiye'ye Varış

Hız. Peygamber ve onunla beraber inançlarından dolayı Mekkeliler tarafından çok çeşitli yıldırma politikalarına, fizikî işkenceye ve hepsinden kötüsü psikolojik baskıya/fitne'ye (İşler, 1999:

137-153) maruz kalan ve her türlü maddî varlıklarını inandıkları dava uğruna Mekke'de bırakarak Medîne'ye hicret eden müslümanlar, altı yıldır anayurtlarından uzak kalmışlar ve kendi vatanlarını çok özlemişlerdi. Müslümanlar bu psikolojik durum içerisinde iken, Hz. Peygamber bir rüya görmüş (48/Fetih Sûresi: 27.) ve bu rüyasında Kâ'be'yi ziyaret ettiğini, başını tıraş ettiğini, Kâ'be'nin anahtarlarını aldığını ve Arafat'ta vakfe yapanlarla birlikte vakfe yaptığını görmüş, bu rüyâsını ashâbına anlatmış ve onları umre yolculuğuna çıkmak üzere seferber etmişti. (el-Vâkıdî, 1984: II, 572; Hamîdullah, 1998: XVIII, 297) Hz. Peygamber görmüş olduğu bu rüya üzerine hicretin altıncı yılının Zu'l-ka'de ayında (el-Vâkıdî, 1984: III, 573; İbn Hişam, 1990: III, 322-330; el-Belâzûrî, 1996: I, 439) umre yapmak kasdıyla (el-Belâzûrî, 1996: I, 439) yanına almış olduğu ashâbından müteşekkil yaklaşık 1400 veya 1500 kişilik grupla Meke'ye doğru yola çıkmış (İbn Hişam, 1990: III, 322-330), Mekke'ye savaş için gitmediğini göstermek için de yanına yetmiş tane kurbanlık deve almış, ihrama girmiş (Gazâlî, trs: 350) ve çıkmış olduğu bu seferinin gayesini Mekkeliler'e bildirmek için Mekkeliler'e çok sayıda elçi göndermişti (İbn Hişam, 1990, III, 322-330). Her ne kadar Hz. Peygamber'in bu seferinin zâhiri görüntüsü Kâ'be ziyareti gibi görünse de, aslında Hz. Peygamber ne şekilde olursa olsun Kureyş müşriklerini bir antlaşma metni ile kontrol altına alıp bağlamak ve İslam'ın ve müslümanların siyâsî otoritesini hem onlara ve hem de Arabistan yarımadasındaki diğer bütün muhaliflerine tanıtmak ve kendinin otoritesini kabul ettirmek istiyordu (Miras, 1984: VIII, 164).

el-Buhârî, *es-Sahîh*'inde Hudeybiye antlaşmasını şu isnadla anlatmaya başlamaktadır: Abdullah b. Muhammed > Abdurrazzâk > Ma'mer > ez-Zuhrî > Urve b. ez-Zubeyr > el-Misver b. Mahreme ve Mervan (b. el-Hakem.) (İbn Hacer, 2000: V, 670) el-Buhârî'nin zikretmiş olduğu bu isnadın çok meşhur kişilerden oluştuğuna ve en önemlisi de râvîler arasında ilk *siyer* ve *meğâzî* üstadlarının yer aldığına dikkat çekmek isteriz. İsnad'da yer alan şahısları kısaca burada tanıtmak faydalı olacaktır:

a. Abdullah b. Muhammed:

Ebû Ca'fer Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Yemân, el-Buhârî'nin hocalarından olup, müsned hadislere çok önem vermesi dolayısıyla el-Müsniidî lakabıyla tanınmıştır. Muhammed b. Selâm ile Mâverâunnehr bölgesinin hadis üstadıdır. Birçok bölgeye rihle yapmış, Sufyân b. Uyeyne, Mervân b. Muâviye, Fudayl b. İyâz, Abdurrazzâk ve başkalarından hadis dinlemiştir. Kendisinden ise el-Buhârî *es-Sahîh*'inde hadis rivâyet etmiştir. Ayrıca ondan ez-Zuhlî, Ebû Zur'a er-

Râzî, Ubeydullah b. Vâsıl ve başkaları da hadis rivâyet etmiştir. Ebû Hâtîm onun “sadûk” olduğunu söylemitir. el-Hâkim ise onun çağında tartışmasız olarak Mâverâunnehr bölgesinin hadiste imamı olduğunu ve onun el-Buhârî’nin üstadı olduğunu söylemiştir. Hakkındaki kanâatler tamamen olumludur. 229 yılında 90 yaşlarında iken vefât ettiği rivayet edilmiştir (ez-Zehebî, 1985: X, 658-660; 1955: II, 59)

b. Abdurrazzâk b. Hemmâm (ö. 211):

el-Buhârî’nin hocalarından olan Abdullah b. Muhammed, Hudeybiye metnini tanınmış Yemen’li muhaddis Abdurrazzâk b. Hemmâm’dan rivâyet etmektedir. Abdurrazzâk, fıkıh bablarına göre tertip edilmiş büyük bir hadis külliyâtı olan *el-Musannaf* adlı eserin müellifi olup, onun bu eseri Ma’mer b. Râşid’e nisbet edilen *Kitâbu’l-Câmi* ile son bulmaktadır (Akyüz, 1988: I, 298-299).

c. Ma’mer b. Râşid (ö. 153):

Ma’mer b. Râşid Yemen’de hadisi ilk tedvin eden tâbî, muhaddis ve fakihdir. Onun *el-Câmi*’ adlı eseri az önce de ifade ettiğimiz gibi, Abdurrazzâk’ın eserinin sonunda yayınlanmıştır (Sezgin, 1955: 115-134; Hatipoğlu, 2003: XXVII, 552-554).

d. İbn Şihâb ez-Zuhrî (ö. 124):

Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124), tâbîin neslinden olup, hadisleri Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz’in emriyle resmen tedvin eden ilk âlimdir ve aynı zamanda siyer ve meğâzînin derlenmesinde de büyük bir role sahip olan önemli bir şahsiyettir.

d. Urve b. ez-Zubeyr (ö. 94):

Urve b. ez-Zubeyr b. el-Avvâm, meşhur sahabî ez-Zubeyr b. el-Avvâm’ın oğlu olup Ebû Bekr’in (r.a.) torunudur. Âişe (r.a), Urve’nin teyzesi olup, annesi Âişe’nin (r.a) ablası Esmâ’dır (r.a) ve Abdullah b. ez-Zubeyr, Urve’nin büyük kardeşidir. Urve ilk siyer ve meğâzî otoritelerinden biri olup, yine hadis ve siyer/meğâzî’de çok önemi bir yere sahip olan meşhur ez-Zuhrî’nin de hocasıdır.

e. el-Misver b. Mahreme (ö. 64):

el-Misver b. Mahreme sahabî olup hicretten iki yıl sonra Mekke’de dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Mekke fethinde İslâm’ı kabul eden babası fetihten hemen sonra Zilhicce ayında Misver’i Medine’ye götürdü. Misver’in tâbîinden olduğu görüşü doğru değildir. Misver, Muâviye’nin ölümüne kadar (60/680) Medine’den ayrılmadı;

ancak onun yerine geçen oğlu Yezîd'e biat etmek istemediği için Mekke'ye göç ederek oraya yerleşti ve h. 64 yılında vefat etti (Nazlıgül, 2005: XXX, 192-193).

İbn Hacer, Hudeybiye rivâyetinin el-Misver b. Mahreme'ye nisbetle mürsel olduğunu, çünkü el-Misver'in sahabî olmakla beraber Hudeybiye seferine katılmadığını, el-Misver'in Hudeybiye rivâyetini sefere katılan Ömer, Osman, Ali, el-Muğîra Ümmü Seleme ve Sehl b. Huneyf gibi başka sahabîlerden duyduğunu söylemiştir (İbn Hacer, 2000: V, 680).

f. Mervan b. el-Hakem (65):

Emevî hilâfetinin Mervânî kolunun kurucusu ve ilk halifesi olan Mervân b. el-Hakem hicretin 2. yılında Mekke'de doğdu. Hz. Osman'ın amcası Hakem b. Ebu'l-Âs b. Ümeyye'nin oğludur. Hz. Peygamber'e karşı düşmanca bir tavır takınıp ona eziyet edenlerle birlikte hareket eden Hakem, Ümeyye ailesi mensuplarının çoğu gibi Mekke fethinin ardından müslüman olduğunu söylediye de bundan sonra da olumsuz tavrını devam ettirdi. Hz. Peygamber'i taklit etmesi, evini gözetlemesi ve müslümanların sırrını ifşa etmesi yüzünden Resûlullah tarafından lânet edilerek Tâif'e sürüldü. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hakem ve ailesinin Medine'ye dönmek için yaptığı müracaatları kabul etmediler. Hz. Osman halife olunca Hakem ve ailesinin Medine'ye dönmesine izin verdi ve onlara çeşitli ihsanlarda bulundu; o sırada yirmi yaşlarında olan Mervân'ı da devlet kâtipliği gibi önemli bir göreve getirdi. Henüz yirmi yaşlarında iken veliaht belirlemeden ölen II. Muâviye'nin o sırada yönetimi üstlenebilecek yaşta kardeşi de bulunmadığından, bu şartlarda Emevî ailesinin liderliğine en uygun kişi ailenin Ebû'l-Âs kolunun büyüğü Mervân b. Hakem idi. Böylece Emevîlerin Mervânî kolunun iktidarı başlamış oldu. (Aycan, 2004: 225-227) İbn Hacer, Mervan b. el-Hakem'in sahabî olmadığı için Hudeybiye rivâyetinin ona nisbetle mürsel olduğunu söylemiştir (İbn Hacer, 2000: V, 680).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi el-Buhârî, Hudeybiye antlaşmasını *es-Sahîh*'inin Kitâbu's-Şurût bölümünde özet olarak sahabî el-Misver b. Mahreme ve Mervan b. el-Hakem'in anlatımı ile nakletmekte ve her iki râvînin de bir diğerrinin sözünü doğruladıklarını bildirmektedir (el-Vâkıdî, 1984: II, 571-572). *es-Sahîh*'te yaklaşık altı sayfalık bir yer tutan Hudeybiye'yi el-Misver ile Mervan şöyle anlatmaktadır: Hz. Peygamber ashâbıyla berâber yola çıkar, Hudeybiye'ye yaklaştığında, henüz müslüman olmayan Hâlid b. Velîd'in Kureys'e ait yaklaşık iki yüz kişilik bir süvari birliğinin başında öncü bir kuvvet olarak Ğâmîm mevkiine geldiğini haber alır ve

bunun için ashâbına yollarını değiştirerek sağ tarafa doğru ilerlemelerini ister. Hz. Peygamber ashâbıyla yürür ve Kureyş'in karargahının üst taraflarındaki Seniyye mevkiine gelince, Hz. Peygamber'in binmekte olduğu Kasvâ adlı devesi yere çöker, her ne kadar insanlar kalkması için deveyi dürtsele de deve olduğu yerden kalkmaz. Sahâbe, "Kasvâ çöktü, Kasvâ çöktü" diye yüksek sesle bağırışmaya başlarlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Kasvâ çökmedi, onun böyle bir huyu yoktur, ancak Fil'i engelleyen, bunu da engellemiştir" der (el-Buhârî, 1992: 1992, 178). Hz. Peygamber'in zâhir niyeti her ne kadar Kâ'be'yi ziyâret etmek gibi görünse de asıl amacının Kureyş'e siyâsî otoritesini kabul ettirmek olduğu ve bu nedenle de daha baştan antlaşma yapmak amaçlı Medîne'den yola çıktığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle de müslümanlar yanlarına silah almamışlar, sadece kınında sokulu kılıçla yola çıkmışlardır. Kasvâ ilerlemeyi reddedip yere çöktüğü esnâda Hz. Peygamber, antlaşma taraftarı olduğunu şu sözleri ile ortaya koyar: "Eğer bana Allah'ın yasaklarına saygı duyacakları bir antlaşma planı teklif ederlerse, kesinlikle bu planı kabul edeceğim" (el-Buhârî, 1992: 1992, 178). Hz. Peygamber bu sözü söyledikten sonra, Kasvâ'yı dürtür ve deve yerinden ok gibi fırlayarak kalkar. Sanki deve bilinçli bir şekilde, Hz. Peygamber'in antlaşma yapma fikrini açıklaması için çökmüş gibidir.

3. 2. Suyu Kurumuş Kuyudan Su Fıskırması Hâdisesi

Bizim bu araştırmada üzerinde duracağımız hususlardan birisi, suyu çekilerek azalan bir kuyunun suyunun, coşkulu bir şekilde tekrar akması meselesidir. Anlatıldığına göre Hz. Peygamber, devesi Kasvâ kalktıktan sonra yürüyüşüne devam eder ve nihayet suyu az olan Semed kuyusu yolu üzerindeki Hudeybiye mevkiinin sonuna iner. Oradaki bir kuyuda az miktarda su vardır, insanlar bu az suyu tamamen çekerler ve kuyuda hiç su kalmaz. Suya ihtiyaç hasıl olunca insanlar durumu Hz. Peygamber'e şikâyet ederler. Bunun üzerine Hz. Peygamber ok sadağından bir ok çıkarır ve bu oku suyu çekilen kuyunun üzerine koymalarını emreder. Onlar bunu yapar yapmaz kuyunun suyu coşkuyla akmaya başlar. Bütün insanlar su ihtiyacını karşılarlar ve kuyu hâlâ coşku ile akmaya devam etmektedir (el-Buhârî, 1992: 1992, 178).

el-Buhârî'deki bu anlatıma bakıldığında suyu kurumuş olan kuyudan tekrar bol miktarda su akmasının sebebinin, kuyunun üzerine Hz. Peygamber'in verdiği okun bırakılması olduğunu, yani bu olayın bir mucize olduğunu iddia etmek mümkün görünmektedir. Ancak şunu ifade edelim ki, karşılaşılan bu susuzluk sorunun Hz. Peygamber tarafından çözüm şekli bütün kaynaklarda tek bir şekilde ve mucize olarak anlatılmamaktadır.

Mesela bu anlatımlardan birine göre, Hz. Peygamber'e susuzluktan şikâyet edilince sadağından bir ok çıkarıp ashabından birine vererek onu kuyuya indirmiş ve oku kuyuya batırmasını veya onunla kuyuyu hafifçe kazmasını emretmiştir. Kuyuya inen kişinin Nâciye b. Cündüb olduğu nakledilir. Nâciye okla kuyunun dibini kazıyınca şu fişkirmaya başlar (İbn Hişâm, 1990: II, 311). Bir diğer anlatıma göre ise Hz. Peygamber'e bir kabın içerisinde su getirilmesi ve insanların bu sudan abdest ve diğer işleri için yararlanmalarıdır. Rivâyetlerden bazıları ise Rasûlüllah'ın suyu azalan kuyunun başında dua ettiği şeklindedir. Bir müddet sonra insanlar bu kuyunun suyundan rahatça faydalanmışlar, hayvanlarına dahi içirmişlerdi. Hatta başka bir anlatıma göre, susuzluktan şikâyet edilince Hz. Peygamber, Kinâne kabilesinden biraz su almalarını ve onu kuyuya koymalarını emretti. Bu ekilde kuyudan sular fişkirmaya başlamıştı. Caetâni'nin iddiasına göre kuyunun suyunun artması ile ilgili rivâyetlerin de farklılık göstermesi sebebiyle bu olayın bir mucize eseri değil, Nâciye b. Cündüb'ün kuyuya indiğinde elindeki okla kuyuyu eşeleyip toprağın altında kalıp üstü kapanan suyu ortaya çıkarması şeklinde vukû bulunduğu anlaşılmaktadır (Atmaca, 2007; 50). Azimli de bu sefer sırasında Hz. Peygamber'in ashâbına emredip kuyunun tabanına biraz su bırakılması ve bir ok ile kuyunun tabanının deşilmesi sonucu kuyudan suyun çıkması işlemlerinin göz ardı edilerek, kör kuyudan su çıkarma mucizesi gerçekleştirdiği gibi abartılar bulunduğu kanısındadır (Azimli, 2010: 38).

Muhammed Hamîdullah bu olayın tâbiî bir hadise olduğu, mutlaka mucize olarak telakkî edilmesi gerekmediği fikrini çok açık şekilde ifade etmektedir. Ona göre, şayet yeraltındaki bir su kaynağı sığ bir toprak katmanı ile örtülü olsa ve toprak kazılıp burada yeni bir su kaynağı bulunacak olsa, bunda şaşılacak bir şey yoktur. Ama bu olay, Hz. Peygamber ve arkadaşları susadığında meydana geliyorsa, biz bunu mucize olarak değerlendiririz. Sebep ve sonuçları yaratan Allah için hiçbir şey mucizevî değildir. Bu tür olaylardan bazılarını mucizevî sayarken, bazılarında bu özelliği görmeyen yine biziz (Hamîdullah, 2004: 219).

Konu ile ilgili olarak ayrıca yine Hamîdullah'a ait şu yorumla bu meseleyi noktalamak istiyoruz: "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın bir mucizesi şöyle geçer: "Hz. Musa asası ile bir taş (kayaya) vurur vurmaz kayadan on iki göz pınar kaynamaya başladı." Biz buna mucize diyoruz, niçin? Çünkü Hz. Musa'nın ve yanındakilerin suya ihtiyaçları vardı. Normal olarak çölde su bulunması da çok uzak bir ihtimaldi. Hz. Musa kayaya vurunca hemen pınarlar kaynamaya başladı. Şimdi, aynı hadisenin Hz. Musa için değil de benim veya sizin için vuku bulduğunu

farz edelim. Bu takdirde, hadisenin oluş şekli şöyle izah edilebilir: Bildiğiniz gibi pınarlar topraklardan veya kayalardan çıkarlar. Toprak altında veya dağların içindeki havuza benzer yerlerde damla damla sular uzun seneler boyunca birikirler. Bu görünmeyen kapalı havuzun zayıf bir noktasından, bir menfezden sular dışarı çıkabilirler. Biz de buna pınar deriz. Bunun böyle olduğunu, bir defasında biz de bittecrübe gördük: Almanya’da veya Fransa’da, şimdi iyice hatırlayamıyorum, arkadaşlar bir pınar buldular. Suyun geldiği yönün üstünü açarak takip ettiler ve suyun asıl membarı olan havuza benzer bir yeri ortaya çıkardılar. Bunun gibi bir havuzun sadece bir duvarı biraz zayıf, diğer yerleri çok daha sağlam olabilir ve şayet biz bu zayıf tarafa bir âsâ ile vuracak olursak buradan bir pınar kaynakabilir. Aynı şekilde, Cenab-ı Hak binlerce yıl önceden, filan tarih, filan gün, filan vakit ve filan yerde peygamber Musa bulunacak, suya ihtiyacı olacak, filan kayanın şu ince tarafına âsâsı ile vuracak ve de buradan pınarlar kaynakacak şeklinde takdir etmiş, bunun sebepleri de Allah’ın takdirine göre binlerce seneden beri tekâmül edip o anda tahakkuk etmiş olabilir. Mesela, bugün ben, Erzurum civarındaki bir dağa gitsem ve orada rastgele vurduğum bir yerden su çıkmağa başlasa siz buna mucize demeyeceksinizdir. Hâlbuki peygamberlerden bir peygamber çölde, suya ihtiyacı olduğu bir anda aynı şeyi yapmış olsa buna mucize diyoruz.” (Hamîdullah, 2009: 81-93)

3. 3. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî ve Hudeybiye’deki Rolü

Hudeybiye’nin bu aşamasına, doğrudan Kureyş tarafından antlaşma zemini aramak için gönderilen elçiler damgasını vurmaktadır. Ancak Büdeyl gibi bazı kişiler doğrudan Kureyş tarafından gönderilmese de, Hz. Peygamber’in Hudeybiye seferi karşısında Kureyş’in izlediği stratejiyi gözlemleyip doğrudan Hz Peygamber’e rapor etmişlerdir. Büdeyl de, doğrudan Kureyş’in bir elçisi olarak değil, Hz. Peygamber’in sırdaşı olarak Kureyş’in faaliyetlerini ona (s.a.v.) nakletmek üzere gelmiştir. Arap dâhilerinden olduğu söylenen Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî’nin Mekke fethinde müslüman olduğuna dair rivayetler bulunmakla beraber bütün Huzâalılar’ın Hudeybiye Antlaşması’ndan sonra İslâmiyet’i kabul ettiği dikkate alınırsa, Büdeyl’in fetih yılından önce Müslümanlığı kabul ettiği anlaşılır (Kandemir, 1992, VI, 482-483).

Huzâa kabilesinden olan Büdeyl, Hz. Peygamber’in Tihâmelilerden sırdaşı olup, ona Kureyşliler’in durumları ile ilgili bilgiler getirmiştir. Mekke çevresindeki Tihâme kabileleri arasında Huzâalılar öteden beri Hz. Peygamber’in sırdaşı idiler. İster müslüman olsun isterse müşrik olsun, bütün Huzâalılar, Mekke’de olan her şeyi

Hız. Peygamber'den saklamazlar, gizlice bildirirlerdi. Budeyl, Ka'b b. Luey ve Amir b. Luey kabilelerinin Hudeybiye mevkiinde bulunan en zengin su kaynaklarının başına konduklarını ve yanlarına da sağmal ve yavrulu develeri ile kadın ve çocuklarını da aldıklarını söyledi. Budeyl, Hız. Peygamber'e "Bunlar size karşı harb edecekler" dedi. Hız. Peygamber, Budeyl'in getirdiği bu haber karşısında Hudeybiye seferinin gerekçelerini ve aynı zamanda varmak istediği hedefi de açıkça ortaya koyan fikirlerini şu şekilde beyan etti: "Fakat biz hiçbir kimse ile harb etmek için gelmedik. Biz yalnız umre yapmak niyetiyle geldik. Bununla beraber harb, Kureyş'in maddî ma'nevî kuvvetlerini zayıflatmış ve onları zarara uğratmıştır. Eğer Kureyş arzu ederse, ben onlarla aramızda barış için bir süre belirlerim. Onlar da benimle diğer müşriklerin arasını serbest bıraksınlar... Eğer Mekkeliler böyle bir antlaşmayı kabul etmez ve diğer Araplarla beni kendi halimize bırakmayıp, müdâhele etmek isterlerse, hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, şu müdâfaa ettiğim Müslümanlık uğrunda başım vücudumdan ayrılincaya kadar Mekkeliler'e karşı cihad edeceğim, bu muhakkaktır. Şu kesindir ki, o zaman Allah, Kur'an'daki zafer vaadini yerine getirecektir." Hız. Peygamber böylece amacının savaş olmadığını, ancak müşrikler barışa yanaşmazlarsa, kendisinin de savaşmaktan çekinmeyeceğini çok açık bir dille etmişti. Budeyl, Hız. Peygamber'e "ben senin bu söylediklerini gidip Kureyş'e iletacağım" diyerek oradan ayrıldı ve Kureyşliler'e, Hız. Muhammed'in yanından geldiğini, onunla görüşüğünü ve eğer isterlerse onunla aralarında geçen diyalogu kendilerine aktarabileceğini söyledi. Kureyşliler'den ayak takımı bazı kimseler karşı çıksa da, içlerinden ileri gelen ve sözü dinlenen kimseler duyduklarını anlatmasını istediler. Bunun üzerine Budeyl, Hız. Peygamber ile aralarında geçen diyalogu onlara nakletti (el-Buhârî, 1992: III, 179).

4. Kureyş Tarafından Gelen Elçiler

4.1. Birinci Elçi Urve b. Mes'ud

Babası Ficâr savaşlarında Sakîf kabilesinin kumandanlarından olan Urve'nin annesi Kureyş kabilesine mensup olduğundan dolayı Urve, Hız. Peygamber'le akraba olduğu gibi, Ebû Süfyân'ın kızı Âmine ile evliliği dolayısıyla da onun (s.a.v.) bacanağıdır. Sakîf kabilesinin reislerinden biri olan Urve, Mekke'de çok iyi tanınıyordu. Urve b. Mes'ûd, Hız. Peygamber'in Tâif kuşatmasından sonra Müslüman olmuştur. Hız. Peygamber kuşatmayı kaldırıp Medine'ye döndükten sonra Urve'nin gönlüne İslâm sevgisi düştü ve Rasûlullah daha Medine'ye ulaşmadan ona yetişip İslâmiyet'i kabul etti. Hız. Peygamber, onun müslümanlığı benimsemesine çok sevindi. Urve

Tâif'e gidip ziyaretine gelenlere müslüman olduğunu bildirdi, İslâmiyet'in mükemmel bir din olduğunu anlattı. Fakat Tâifliler onu dinlemediler. Ertesi gün sabah namazı vaktinde evinin üstüne çıkıp ezan okudu ve kavmini İslâm'a davet etti. Ancak buna öfkelenen halk ok atarak Urve'yi ağır şekilde yaraladı ve neticede şehit oldu (Nazlıgül, 2012: XXXII, 183)

Kureyş'in ilk elçisi Urve b. Mes'ûd iyi niyetli ve antlaşma taraftarıdır. Kureyş'ten izin alarak Hz. Peygamber ile görüşmek için yola çıkar. Hz. Peygamber'in yanına gelince, Hz. Peygamber Büdeyl'e söylediği sözlerin aynısını ona da söyler. Bu arada Hz. Peygamber "Bir mütâreke kabul etmezlerse, Kureyş ile ölünceye kadar harb edeceğim" buyurunca Urve b. Mes'ûd "Ey Muhammed! Sen kavminin kökünü kazıdığını farzetsek, ne düşünürsün, bana söyle! Senden evvel Arab'dan kendi kavmini toptan helak eden bir kimse işittin mi? Ya mesele diğer şekilde meydana gelirse! Yani, ya Kureyş size galip gelirse! Vallahi ben aranızda ileri gelenlerden bâzı kimseler görüyorum, bu muhakkak olmakla beraber, yine ben birtakım kabilelerden toplanmış karışık kimseler de görüyorum ki, bunlar harb sırasında kaçıp, seni yalnız bırakabilirler" dedi. Ebû Bekr (r.a.), Urve'nin, Peygamber'in sahâbîlerini harbden kaçmakla ittihâm etmesine dayanamadı ve Urve'ye "Haydi sen, Lât putunun fercini yala! Biz mi harbden kaçıp Rasûlullah'ı yalnız bırakacağız, hâşâ!" diye çok sert bit tepki gösterdi. Urve, Ebû Bekir'e "eğer senin bana yaptığın ve benim de sana henüz karşılığını ödeyemediğim bir iyiliğin olmasaydı ben de sana cevap verirdim" dedi (el-Buhârî, 1992: III, 179). Bu arada Urve bir Arab adeti olduğu üzere, Hz. Peygamber'in sakalını tutarak Hz. Peygamber'le olayı müzakere etmektedir. Bu esnada Muğîra b. Şu'be -Urve'nin kardeşinin oğludur- başında miğfer ve elinde kılıçla Hz. Peygamber'in baş ucunda beklemektedir. Urve her ne zaman elini Hz. Peygamber'in sakalına uzatsa, elindeki kılıcın kınının ucuyla Urve'nin eline vuruyor ve "Rasûlullah'ın sakalından elini çek" diyordu. Bunun üzerine eline vuranın kim olduğunu sordu ve onun Muğîra olduğunu söylediler. Bunun üzerine Urve "Ey gaddar, ben hala senin câhiliye dönemindeki gâdr ve hiyanetini ödemekle meşgul değil miyim" der (el-Buhârî, 1992: III, 179). Urve'nin, kılıcın kabzası ile eline vuran ve kardeşinin oğlu olan Muğîra b. Şu'be'yi tanımaması mümkün değildir ve bu nedenle kim olduğunu sorması ilginç görünmektedir. Burada şöyle bir tahmin yürütmek ihtimal dahilindedir: Muhtemelen Muğîra'nın başında miğfer olduğu için ve belki de Urve'nin Muğîra'ya arkası dönük olduğu için onun kim olduğunu ilk başta tanımamış, bu nedenle de "bu elime vuran da kim?" şeklinde sormuş olabilir.

4.2. Ashâb'ın Hz. Peygamber'in Tükürüğünü Yüzüne Sürmesi Meselesi

Suyu çekilmiş kuyudan su fişkırması hâdisesinden başka, bizim bu araştırmada üzerinde durmayı amaçladığımız hususlardan bir diğeri de; Hz. Peygamber'in tükürük, sümük ve balgam gibi bazı atıklarını ashâbın el ve yüzüne sürdükleri şeklinde algılanan ve anlatılan meseledir. Bu fikrin dayanaklarından birisi, el-Buhârî'de Urve'nin ağzından nakledilen şu anlatıdır: “Sonra Urve, Peygamber'in sahâbîlerini iki gözü ile iyice süzdü ve kendi kendine şöyle dedi: Bu ne müthiş bir saygı! Vallahi Rasûlullah ağzından bir şey atarsa bu muhakkak sahâbîlerinden bir adamın avucuna düşüyor ve o adam bunu yüzüne ve bedenine sürüp ovalıyor. Onlara bir şey emredince, sahâbîleri derhâl emrini yerine getirmeye koşuyorlar. Abdest aldığı zaman da abdest suyunun artanını almak için nerede ise birbirleri ile kavga ediyorlar. Peygamber söz söylediği zaman, huzurundaki bütün sahâbîler seslerini alçaltıyorlar. Ona aşırı saygı duyduklarından yüzüne dikkatle bakamıyorlar.” (el-Buhârî, 1992: III, 180) Her ne kadar *es-Sahîh*'in mütercimi merhum Sofuoğlu Urve'nin burada alıntılıdığımız sözlerini, onun gidip Kureyş'e nakledeken sarfettiği sözler gibi tercüme etmeyi yeğlese de bizim şahsi kanâtimize göre, bunlar Urve'nin kendi gözlemleri olup adeta kendi kendine konuşmakta ve gidip ashâbın Hz. Peygamber'e saygısının derecesini nasıl anlatacağına dair zihninde bir söz akışı düzeni kurgulamaktadır. Nitekim *es-Sahîh*'deki anlatı bizim bu tahminimizi doğrular mahiyettedir Anlatı şöyle devam eder:

“Müteakiben Urve, Kureyş'in yanına geldi ve gördüklerini şöyle tasvir etti: “Ey kavmim! Vallahi ben vaktiyle birçok kralın huzuruna elçi olarak çıktım. Rûm meliki Kaysar'ın, Fars meliki Kısra'nın, Habeş meliki Necâşî'nin dîvânlarına elçilikle girdim. Vallahi bunlardan hiçbir melikin adamlarını, Muhammed'in sahâbîlerinin Muhammed'i ta'zîm ettikleri derecede hükümdarlarını asla ta'zîm eder görmedim. Muhammed'in sahâbîleri onun tükürüğü ile bile teberrük ediyorlar! O bir şey emredince, onun sahâbîleri derhâl emrini yerine getirmeye koşuyorlar. O abdest aldığı zaman da, abdest suyunun fazlasını birbirlerinin üzerine yığılarak paylaşıyorlar. O söz söylediği zaman sahâbîleri hafif bir sesle onu tasdik edip cevâb veriyorlar. Muhammed'in sahâbîleri onu ta'zîm için, onun yüzüne dikkatle bakamıyorlar. Şimdi Muhammed size güzel bir barış ve iyilik yolu arzetti. Bunu kabul edin! dedi” (el-Buhârî, 1992: III, 180). Urve'nin müşâhedeleri üzerine Kureyş hiçbir yorum yapmaz ve başka bir kişi elçi olarak kendisinin gönderilmesini ister ve Kureyş o kişinin isteğini

onaylayarak onu elçi olarak gönderirler ki, biz bunun ayrıntısına biraz aşağıda değineceğiz.

Şahsî kanaatimize göre, *es-Sahih*'te yer alan bu anlatımdan yola çıkarak literal/lafızcı bir okuma ile, Hz. Peygamber'in tükürük ve balgam gibi bazı atıklarının temiz olduğu ve bunları sahâbenin rahatlıkla el ve yüzlerine sürdükleri gibi bir hüküm istinbatına çalışmak, en hafif deyiimiyle bir zorlamadır ve buna da gerek yoktur. Biz olayı şöyle tasavvur ve tahmin etmekteyiz. Ortam son derece gergin ve hassastır. Kureyş tarafından gelen elçi Urve ile Hz. Peygamber hararetli bir şekilde savaş-barış meselelerini müzâkere etmektedirler. Bu esnada gayet tâbiî ve insânî bir hal olarak Hz. Peygamber'in ağızından bir tükürük damlası fırlayıp yakınındaki bir sahâbînin eline ve/veya yüzüne düşmüş ve o sahâbî de doğal bir reflekse bu tükürüğe elini dokundurup yüzünden silmiş olabilir. Bu hali gören ve barış taraftarı olan elçi Urve, Kureyş'in yanına gittiğinde onlara sahâbenin Hz. Peygamber'e saygısını vurgulu bir şekilde anlatmak ve elbette onları barışa ikna etmek için bir fırsat olarak değerlendirmiş ve biraz da abartılı olarak anlatmış olabilir. Şunu ısrarla vurgulamak isteriz ki söz konusu metinden; nezâket, zerâfet ve temizliği herkes tarafından bilinen Hz. Peygamber'in ağızından çıkan birtakım atıkları kasıtlı olarak arkadaşlarının el ve yüzlerine doğru atmış ve onların da yine kasıtlı olarak bu atıkları yüzlerine ve ellerine sürmüş olduğu gibi bir netice çıkarmak, zorlama bir te'vîl olup hikmete de muvafık değildir ve bu yaklaşım tarzının hadislerin doğru anlaşılmasına sunacağı hiçbir katkı da yoktur. Aksine böyle bir yorum ve yaklaşım tarzının, Hz. Peygamber'in ef'âlinin, akvâlinin ve ahvâlinin yanlış anlaşılmasına ve yanlış aktarılmasına, dolayısıyla da onun (s.a.v.) nezih kişiliğinin bazı kişiler ve çevrelerce kesin olmayan bir yorum yüzünden tiksinti ile karşılanmasına yol açabileceğine dikkat etmek gerekir. Böyle bir meselede kesin bir yargıya varmadan önce, Hz. Peygamber'in bütün hayatının dikkatli bir şekilde ve titizlikle etüt edilmesinin gerekli olduğunu ve onun hayatının ve ashâbı ile ilişkilerinin genel seyrinin ne şekilde cereyan ettiğini hassas bir şekilde ortaya koymak gerekir. Aksi takdirde yanlış anlamalara neden olmak kaçınılmaz olacaktır.

4.3. İkinci Elçi Kinâne Oğullarından Bir Zat

Urve b. Mes'ûd'un Kureyş'in yanına gidip, ayrıntılarına yukarıda değindiğimiz şekilde müşâhedelerini anlatmasından sonra, Kinâne oğullarından birisi Kureyş'e hitâben, "Beni bırakınız, bir kerre de Muhammed'in yanına ben gideyim" dedi. Onlar da, "Pekâlâ git!" dediler. Bu Kinânli zât, Peygamber'in sahâbilerine doğru giderken, Rasûlullah "Bu gelen falan kimsedir. O öyle bir kabiledendir ki, onlar

hacc ve umre kurbanlarını ta'zîm ederler. Gerdanlıkları kurban develerini bu zâtın gözü önüne salıverin!” buyurdu. Sahâbîler bütün kurbanlık develeri onun geleceği yolun üzerine salıverdiler ve yüksek sesle “Lebbeyk, Allâhumme lebbeyk” diyerek Kinânî'yi karşıladılar. Kinânî zât kurban develerini ve sahabîlerin telbiye ile karşılamalarını görünce hayret ederek, “Subhânallah! Bu zâtların Beyt'i ziyaretten men' edilmeleri, bunlara yakışmayan bir harekettir” dedi. Kureyş'in yanına döndüğünde de “Ben bunların umre için kesecekleri kurban develerini boyunlarına gerdanlık takılmış ve damgalanmış bir hâlde gördüm. Ben bunların Beyt'i ziyaretten men' edilmelerini uygun görmem” dedi (el-Buhârî, 1992: III, 180). Öyle anlaşılmaktadır ki, Hz. Peygamber müşriklerle antlaşma zemini yakalamak için, çok hassas bir strateji izlemekte ve mümkün ve meşrû her enstrümanı kullanmak istemektedir.

4.4. Üçüncü Elçi Mikrez b. Hafs:

Mikrez, Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinden olup Hz. Peygamber davetini açıkladığında ona düşmanlık yapmış bir kişidir. Müşriklerin Hz. Peygamber'le yaptığı savaşların bazılarında müşrik ordusuna Mikrez'in komuta ettiği bilgisi vardır. Şair olduğu da nakledilir.

Kinâneli zâtın konuşmasından sonra Kureyşliler arasından Mikrez b. Hafs denilen birisi ayağa kalktı ve “Bana müsâade edin de Muhammed'e bir de ben gideyim” dedi. Onlar da “Haydi git!” dediler. Mikrez sahabîlere doğru gelirken, Hz. Peygamber "Şu gelen Mikrez'dir, fâcir bir kimsedir" buyurdu. Mikrez, Hz. Peygamber ile konuşmaya başladı. Tam Hz. Peygamber ona bir şeyler söyleyeceği sırada Süheyl b. Amr çıkageldi (el-Buhârî, 1992: III, 180-181).

4.5. Dördüncü Elçi Süheyl b. Amr

Süheyl b. Amr (ö. 18/639), Kureyş'in bir kolu olan Âmir b. Lüey kabilesine mensuptur. Cahiliye devrinde genç yaşına rağmen Kureyş'in ileri gelenleri arasında yer aldı. Bedir Gazvesi'ne müşrikler safında ve onların hatibi olarak katılan Süheyl, esir düştü. Fidyesi ödenip serbest kaldıktan sonra Mekke'ye döndü ve yeniden savaş hazırlıklarına başladı. Süheyl, bazı kaynaklara göre kardeşi Sehl ile birlikte Mekke'nin fethi sırasında müslüman oldu. Bazılarına göre ise Huneyn Gazvesi'nden dönüşte onun İslam'a girmesini arzulayan Hz. Peygamber kendisine ganimetten 100 deve pay verdi; o da bunun üzerine Ci'râne'de müslüman oldu ve Medine'ye hicret etti. Süheyl ailesiyle birlikte Hz. Ömer'in hilafeti döneminde cihada iştirak etmek üzere Suriye taraflarına gitti ve aile fertleri orada vefat etti. Süheyl b.

Amr 18 (639) yılında Amvâs'ta çıkan veba salgınında öldü (Erul, 2010: XXXVIII, 30).

Süheyl b. Amr Kureyş adına antlaşmaya imza koyan zattır. Süheyl b. Amr uzaktan görününce Hz. Peygamber bu isim ile tefe'ül ederek sahâbîlere “Artık işiniz size bir dereceye kadar kolaylaştı” buyurdu. Hz. Peygamber’in kâtibine antlaşma metninin başına besmele ve “Muhammed Rasûlullah” yazdırmasını Süheyl kabul etmedi ve sonunda onun istediği şekilde yazıldı (el-Buhârî, 1992: III, 181).

Barış antlaşmasının başlığı konusunda antlaşmaya varıldıktan sonra Hz. peygamber ilk madde olarak “Kabe’yi ziyaret etmemize izin vereceksiniz” teklifinde bulunur. Süheyl bu teklife itiraz eder ve “Vallahi buna izin veremeyiz, çünkü Araplar baskıya boyun eğdik diye dedikodu ederler” diyerek karşı çıkar. Ancak bu ziyaret işinin bu sene değil de gelecek sene olabileceğini kabul eder. Şimdi bir madde teklif etme sırası Süheyl’e gelmiştir. Süheyl “Sana bizden bir erkek gelirse, o gelen kimse senin dininde olsa bile, onu bize geri vereceksin!” teklifinde bulunur. Ancak Müslümanlar bu teklife itiraz ederler. Tam bu esnada Mekke’de Müslüman olan ve hapsedilmiş olan Süheyl’in oğlu Ebû Cendel, hapisten kaçarak ayakları zincire bağlı olduğu halde, seke seke çıkagelir ve kendisini Müslümanların arasına atar. Bu durum üzerine Süheyl “İşte yâ Muhammed! Seninle imzalayacağım antlaşmanın ilk maddesi uyarınca bana teslim edeceğin ilk kimse oğlumdur” der. Hz. Peygamber bu durum karşısında “barış antlaşmasını henüz imzalamadık” der. Süheyl “Öyle ise Vallahi ben seninle hiçbir konuda barış antlaşması yapmam” der. Hz. Peygamber Süheyl’e “Hadi Ebû Cendel’i bana bağışla da antlaşmayı imzala” der. Süheyl bu teklifi kabul etmeyince Hz. Peygamber “Hadi bunu benim hatırım için yap” der. Süheyl ise asla yapmayacağını söyler. Bu arada Mikrez b. Hafs, “tamam, hadi bunu sana bağışladık” derse de imzaya yetkili olan Süheyl bunu kabul etmez. Bu arada Ebû Cendel müşriklere iâde ediliyor oluşuna içerler ve ciddi anlamda sitem eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Ey Ebû Cendel! Sabret, Allah’tan ümidini kesme, Biz Müslümanlar mağdur ve mağlup olmayız, Yüce Allah yakında sana da kurtuluş yolu bahşedecektir” diyerek Ebû Cendel’i teselli eder.

Bu esnada bu olay karşısında fevkaledü üzüntü duyan Ömer b. el-Hattâb oldukça sert bir uslûpla Hz. Peygamber’e itiraz eder. Hz. Peygamber ise yumuşak bir uslûpla Hz. Ömer’in bu itirazlarını cevaplandırır. Bu sefer Ömer (r.a.) benzer itirazlarını Ebû Bekr’e (r.a.) de iletir. O da Hz. Peygamber’in verdiği cevaplara benzer cevaplarla Hz. Ömer’i sakinleştirmeye çalışır. Daha sonra Ömer (r.a.) “Bu itirazlarımdan dolayı keffâret olarak sonra birçok iyi işler yapmışımdır” diyecektir.

Hız. Peygamber barış antlaşmasının imzası bitince arkadaşlarına “Haydi artık kalkın, kurbanlarınızı kesip, başlarınızı tıraş edin!” buyurdu. Ancak sahabîlerden hiç birisi, Rasûlullah bu emrini üç kere tekrarladığı halde bu emri yerine getirmeyiz. Sofuoğlu, sahabînin bu tutumu ile ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: “Sahâbîler’in Peygamber’in emrine icâbet etmekte ağır davranmaları, şartlarını ağır buldukları bu barışın bir vahiy ile iptâl edilmesi ve böylece kendileri için umre ibâdetinin yapılması müyesser olması ümidine dayanıyor idi. Ve şübhesiz Hız. Peygamber’e karşı muhâlif bir hareket mâhiyetinde değildi. Peygamber’in emri mutlak idi; binâenaleyh hemen acele yerine getirilmesi gerekmediği sahabîlerce bilinmişti (Sofuoğlu, 1987: VI, 2570). Bunun üzerine Hız. Peygamber Hudeybiye’ye yanında getirmiş olduğu eşi Ümmü Seleme’nin yanına gider ve sahabîlerden gördüğü bu kayıtsızlığı ona aktarır. Ümmü Seleme (r.a.) “Ey Allah’ın Peygamberi! Sen bu emri yerine getirmek istiyor musun? O hâlde şimdi dışarı çık, sonra da kurbanlık develerini kesinceye ve berberini çağırıp, o seni tıraş edinceye kadar sahabîlerinden hiçbirisine bir kelime bile söyleme!” dedi. Bunun üzerine Peygamber, Ümmü Seleme’nin yanından çıktı ve sahabîlerinden hiçbirisi ile konuşmayarak, umre ibâdetlerini yerine getirdi. Kurbanlık develerini kesti ve berberini çağırıp tıraş oldu. Sahabîler Peygamber’i bu hâlde görünce, onlar da hemen kalkarak kurbanlarını kestiler, birbirlerini traş etmeye başladılar, hattâ öyle acele davrandılar ki, izdihama neden oldular.”

Sonra Hız. Peygamber Medîne’ye döndü. Akabinde Kureyş’in yeminli dostu olan Ebû Basîr Utbe es-Sakafî müslümân olarak geldi. Bunu istemek üzere de Kureyş iki kişiyi gönderdi. Bunlar Hız. Peygamber’e “Bizimle imzaladığın ahdi hatırlatırız” dediler. Hız. Peygamber de muahede gereğince Ebû Basîr’i bu iki kişiye geri verdi. Bunlar Ebû Basîr ile yola çıktılar. Yolda Ebû Basîr bir hile ile bu iki kişiyi birini öldürdü, diğeri kaçarak Medîne’ye geri geldi ve koşarak mescide girdi. Bu sırada Ebû Basîr de geldi ve “Ey Allah’ın Peygamberi! Vallahi Allah sana ahdini îfâ ettirdi; beni müşriklere geri verdin. Sonra Allah beni onlardan kurtardı” dedi. Bunun üzerine Hız. Peygamber Ebû Basîr’e sitem ederek bu davranışını onaylamadığını açıkça ifade etti. Çünkü antlaşmanın bozulmasını istemiyordu. Ebû Basîr Peygamber’in tavrından kendisini müşriklere hemen geri vereceğini anladı. Hız. Peygamber’in yanından çıktı ve deniz sahiline kadar kaçtı. Bu arada Süheyl’in oğlu Ebû Cendel de yetmiş süvari müslümân ile birlikte müşriklere arasından kaçarak Ebû Basîr’e katıldı. Şimdi artık müslümân olan herkes, Kureyş arasından ayrılarak Ebû Basîr’e katılmaya başladı. Nihayet Ebû Basîr’in yanında mühim bir

kuvvet toplandı. Bu birlik Kureyş'in Şam'a giden ticâret kervanlarını vurmaya başladılar.

Kureyş, kendisini korkutan bu vaziyet üzerine Hz. Peygamber'e Ebû Sufyân'ı husûsî yetki ile gönderdi. Şimdi Kureyş Hz. Peygamber'den Allah rızâsı için ve aradaki yakınlığa hürmeten Ebû Basîr cemaatinin baskın ve yağmalarının men edilmesini ricaya başlamıştı. "Artık bundan böyle Mekke'den Medine'ye kim giderse emindir, geri getirilmeyecektir" diye haber gönderdiler. Hz. Peygamber, Ebû Basîr cemâatine mektûb gönderdi ve Medine'ye gelmelerini bildirdi. Hudeybiye seferi esnasında ve Medine'ye dönüş yolunda daha başka bir takım önemli hadiseler gerçekleşmiştir. Ancak bunların aktarımı makâle boyutunu zorlayacağı için, biz burada değinmiyoruz.

5. Sonuç Yerine

Hudeybiye Barış Antlaşması, ilk bakışta her ne kadar Müslümanların aleyhine görünse de neticeleri itibariyle Müslümanların faydasına sonuçlanmış bir antlaşma olup İslâm tarihinin önemli kırılma noktalarından biri olarak tanımlanmayı hak etmektedir. Bu antlaşma ile Kureyş müşrikleri Hz. Peygamber'in siyâsî otoritesine resmen tanımak zorunda kalmışlardır. Hz. Peygamber, Mekke'li müşriklerin onurlarını zedeledikten sonra mahir bir taktikle onları bir barış antlaşması ile kontrol altına aldıktan sonra, diğer Arap kabilelerine ve çevre komşu devletlere davetini yoğunlaştırmış ve bu davetler olumu netice vererek Müslümanların sayısı hızlı bir artış sürecine girmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber bu barış ortamından yararlanarak Hayber tehlikesini de bertaraf etmiştir. Özetle Hudeybiye her bakımdan Müslümanların yararına sonuçlar doğurmuş bir antlaşma olarak tarih sayfalarına kaydedilmiştir.

Bu çalışmamızda İslâm tarihinin önemli dönüm noktalarından birisi olan Hudeybiye Barış Antlaşması esnasında cereyan eden iki olayı, Hz. Peygamber'i gereği gibi tanımada hadislerin doğru anlaşılmasının önemine vurgu yapmak amacıyla incelemeye çalıştık. Bunlardan birisi suyu kurumuş bir kuyunun üzerine Hz. Peygamber'in sadağından çıkardığı bir oku koyunca, kurumuş kuyunun suyunun tekrar coşkuyla akması meselesidir. Dolayısıyla meseleyi bu şekilde okumak, olayı mucize olarak değerlendirmek anlamına gelmektedir. Ancak söz konusu olayın mucize olduğu şeklindeki anlatımın tek anlatım olmadığını, hatta siyer ehlinin çoğunluğunun olayı son derece tâbî bir hadise olarak değerlendirdiklerini ve Hz. Peygamber'in verdiği okla kuyunun dibinin kazılması suretiyle suyun çıkması şeklinde anlattıklarını görmüş bulunuyoruz. Bizim üzerinde durduğumuz diğer

bir mesele ise, Hz. Peygamber'in ağızından ve burnundan çıkan tükürük, sümük ve balgam gibi atıkları sahâbenin el ve yüzlerine sürdükleri şeklindeki anlatım ve yaklaşımdır. Biz bunun da farklı anlaşılabilceğini, mutlaka nassları literal bir okuyuşla okumak zorunda olmadığımızı ifade etmiş bulunuyoruz. Hz. Peygamber'i aşırı yüceltmeci tavrın, onu daha iyi anlamaya ve anlatmaya katkı sunmadığını, aksine dînî konulara biraz mesafeli yaklaşan kişi ve çevrelerde bu tür anlatımların Hz. Peygamber'den ve dolayısıyla onun tebliğ ettiği İslâmiyet'ten insanların soğumasına ve dolayısıyla da uzaklaşmasına sebep olduğunu artık görmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, A. (1988). Abdürrezzâk es-San'ânî. *DİA*, I, 298-299, İstanbul: TDV Yayınları.
- Ali, F. (1981). Al-Hudaybiya: An Alternative Version. *The Muslim World*, 71, 47-62.
- Atmaca, E. (2007). *Hudeybiye Seferi (6/628)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- Aycan, İ. (2012). Urve b. Zübeyr. *DİA*; XXXXII, 183-185, İstanbul: TDV Yayınları.
- A'zamî, M. (1981). *Meğâzî Resûlillâh li-Urve b. ez-Zübeyr*, Riyad.
- Azimli, M. (2010). Tarihin Kırılma Noktası Hudeybiye Antlaşması. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, yıl: 3, sayı: 6, Temmuz-Aralık 2010, 35-48.
- el-Belâzûrî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. (1996). *Ensâbu'l-Eşraf*. Beyrut
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil. (1992). *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Dûrî, A. (1957). al-Zuhrî: a Study of the Beginnings of History Writing in Islam. *BSOAS*, 19, 1-12.
- Dûrî (2018). Medîne Tarih Ekolünün İlk Temsilcisi: Urve b. Zubeyr, (Çev.: Selahattin Polatoğlu), *İslâmî Araştırmalar*, 29 (1); 130-40.
- Ebû Dâvud, Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî. (1992). *es-Sunen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Erul, B. (1999). *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara: TDV Yayınları.
- Erul, B. (2010). Süheyl b. Amr. *DİA*, XXXVIII, 30, İstanbul: TDV Yayınları.
- Görke, A. (2000). The Historical Tradition About al-Hudaybiya: A Study of Urwa b. al-Zubayr's Account. *The Biography of Muhammad* (neşr.: H. Motzki) içinde, s. 240-275.

- Görke, A. (2017). Remnants of an Old Tafsîr Tradition? The Exegetical Accounts of ‘Urwa b. al-Zubayr. *Islamic Studies Today: Essays in Honor of Andrew Rippin*, (neşr.: Majid Daneshgar – Walid A. Saleh) içinde, s. 22-42.
- Gündüzöz, S. (2011). Modern Bir Retorik Okuması Olarak Hadis Rivâyetlerinde Anlatım Tekniklerinin Varlığı Sorunu - Hudeybiye Antlaşması Örneği. *Marife*, yıl: 1, sayı: 11; Bahar, 9-30.
- Hamîdullah, M. (2009). Mucize, Keramet ve İstidrac. (Çev.: Zahit Aksu), *Hikmet Yurdu*, Yıl: 2, Sayı: 3, Ocak-Haziran, 81-93.
- Hamîdullah, M. (2003). *İslâm Peygamberi*. (çev.: Salih Tuğ), Ankara.
- Hamîdullah, M. (1998). Hudeybiye Antlaşması. *DİA*, XVIII, 297-299, İstanbul: TDV Yayınları.
- Hatipoğlu, İ. (2003). Ma’mer b. Râşid. *DİA*, XXVII, 552-554, İstanbul: TDV Yayınları.
- Hizmetli, S. (1999). *İslam Tarihi*, Ankara.
- Horowitz, J. (2002). *The Earliest Biographies of the Prophet and their Aurthors*, yay.: Lawrence I. Conrad, Princeton: The Darwin Press.
- Horowitz, J. (2002). *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu İlk Siyer/Meğâzî Eserleri ve Müellifleri*. (Çev.: Ramazan Altınay-Ramazan Özmen), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. (2000). *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, neşr.: Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hanbel, A. (1992). *el-Musned*. Çağrı Yay., II. bsk., İstanbul.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdülmelik b. Hişâm. (1990). *es-Sîratu'n-Nebeviyye*. thk., Ömer Abdusselâm Tedmûrî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr. (2009). *es-Sîratu'n-Nebeviyye*. thk., Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. (1990). *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İşler, E. (1999). Fitne Katilden Beter mi? -Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu. *İslâmiyât*, 2 (2), Nisan- Haziran, 137-153.
- Koçyiğit, T. (1976). “İbn Şihâb ez-Zührî”, AÜİFD, XXI, 51-84.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc. (1992). *el-Câmius'-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nazlıgül, H. (2012). Urve b. Mes'ûd. *DİA*, XXXXII, 183, İstanbul: TDV Yayınları.

- en-Nîsâburî, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (2004). *Ricâlu Urve b. ez-Zübeyr ve Cemâ'a mine't-Tâbi'in ve Ğayrihim*. dirâse ve thk. Hüseyin Ali H. el-Cubûrî, Dimaşk: Daru'l-Fârâbî.
- Öz, Ş. (2008). *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. İstanbul: İsar Vakfı Yayınları.
- Özkan, H. (2013). Zührî. *DİA*, XXXIV, 544-549, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özkan, M. (2010). Hudeybiye Antlaşması Özelinde Hz. Ömer'in Kişilik Tahlili Denemesi. *İstem*, yıl: 8; sayı: 15, 43-59.
- Özafşar, M. E. (2000). Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik. *İslâmiyât*, III, Sayı: 1, Yıl: 2000, 33-53.
- Sarıçam, İ. (2014). *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yayınları.
- Schoeler, G. (2003), Foundations for a New Biography of Muhammad: The Production and Evaluation of the Corpus of Traditions According to 'Urwah b. al-Zubayr. *Method and Theory in the Study of Islamic Origins*, içinde, neşr.: Herbert Berg, Leiden-Boston: Brill, 21-28.
- Sezgin, F. (1955). Hadis Musannefâtının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Câmî'i. *Türkiyât Mecmuası*, XII, 115-134.
- Sofuoğlu, M. (1987). *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- es-Suheylî, Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed b. Ebi'l-Hasen el-Has'amî (trs.), *er-Ravdu'l-Unfî Tefsîri's -Sîrati'n-Nebeviyye li'bni Hişâm*. thk., Mecdî b. Mansûr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (1967). *Târîhu't-Taberî*. thk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Meârif.
- et-Tâhir, Selvâ Mursî. (1995). *Bidâyetü'l-Kitâbeti't-Târihiyye 'inde'l-'Arab: Evvel Sîre fi'l-İslâm Urve b. ez-Zübeyr el-Avvâm*. Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye.
- Ünal, İ. H. (1997). Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v) Anlamak. *İslâmî Araştırmalar*, c.: 10, sy.: 1, 2, 3, 4, Hadis-Sünnet Özel Sayısı, ss. 42-58, Ankara.
- el-Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid. (1984). *Kitâbu'l-Meğâzî*. thk., Marsden Jones, Beyrut: Âlemu'l-Kutub.
- ez-Zebîdî, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf. (1984). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. (Çev.: Kâmil Miras), Ankara: DİB Yayınları.
- ez-Zehabî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. (1985). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. thk., Şuayb el-Arnaûd vd., Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- ez-Zehabî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. (1955). *Tekiratu'l-Huffâz*. Haydarâbâd.